

EEN KERKSLAVISCH TOPONIEM IN ZUID-LIMBURG

Mij zijn drie personen bekend die zich ooit in druk hebben uitgelaten over een relatie tussen de Slavische talen en het Limburgs. Laat ik beginnen met de meest recente uitspraak die ik verder laat voor wat zij waard moge zijn. A.H. van den Baar beweert in *Bijvoegsel Vrij Nederland* (№ 29, 1983: 8) dat Limburgers het wat betreft de uitspraak van het Russisch "gemakkelijker hebben met de ruisklanken van het zuidelijk dialect, en met de zachte en harde 'l' en 'l'". In navolging van J.G.M. Notten, die Limburgers op grond van hun gebruik van tonen en op grond van het illustratieve zinnetje "de zon sijnt sjoen, Sjang" de "Chinezen van Nederland" noemt (1), zouden we volgens Van den Baar misschien ook van de "Russen van Nederland" kunnen spreken.

Vervolgens bestaat er een curieus boek uit 1935 van de bekende neerlandicus J. van Ginneken met een titel die bij mij een onaangename nasmaak in de mond achterlaat: *Ras en Taal*² Hierin meent Van Ginneken veelal fonetische parallellen tussen de Slavische en Nederlandse (voornamelijk Oostnederlandse) taalgeschiedenis te kunnen verklaren uit de vroegere aanwezigheid van het "Praeslavische ras" in het huidige Nederland. Dat we dit werk niet erg serieus kunnen nemen, blijkt al uit een enkel hoofdstuk waarin Van Ginneken wijst op het Slavische gebruik van slechts één woord voor de begrippen "been" en "voet" (vgl.

Russ. *нога*): "In het Zuidoosten van ons land, vooral in Limburg gebruikt men in de platte taal noch been, noch voet, maar het ook weer eenige woord *poot*: *poet*, zoodat hiermee reeds de verbinding van ons bruggenhoofd met den Rijnlandschen pijler is gevonden" (1935: 178).

Tenslotte heeft een tijdgenoot van Van Ginneken, en wel N. van Wijk, in het jubileumjaar voor de Nederlandse slavistiek al ruimschoots in de belangstelling gestaan. Van Wijk heeft in de jaren dertig enkele artikelen geschreven over accentologische overeenkomsten tussen het Limburgs en Balto-Slavische talen. Het is wellicht bekend dat de meeste Limburgse

dialecten gekenmerkt worden door de distinctieve (betekenis-onderscheidende) oppositie sleeptoon- stoottoon, die tot uiting komt in de duur en toonhoogte van de lettergreep. Zo worden *bein* ("been"), *roet* ("ruit") of *de kal* ("de praat"; vgl. Ndl. *raaskallen*) met sleeptoon, en *bein* ("benen"), *roet* ("rood") of *ich kal* ("ik praat") met stoottoon uitgesproken. Voor een bespreking van Van Wijks pogingen om parallellen aan te wijzen tussen de distributie sleeptoon-stoottoon in het Limburgs en verwante prosodische verschijnselen in voornamelijk het Oudpools en Lets verwijs ik naar J. Goossens' bijdrage aan de Van Wijk-bundel 1988.³

TANKSTATION

Mijn pogingen om wijdverspreide Kerkslavismen in de Nederlandse taal te vinden zijn tot nu toe vruchteloos geweest. Misschien passen we in de toekomst het alom bekende Russische woord *гласность* met het Kerkslavische element *glas-* (vgl. Ksl. *глас* met Russ. *голос* "stem") nog eens toe op onze eigen politiek en kunnen we daadwerkelijk van een Kerkslavisch leenwoord (natuurlijk met een harde *t* op het eind) in het Nederlands spreken. Tot dan moeten we genoegen nemen met een (zelfs binnen het Limburgs dialectgebied) sterk regionaal gebonden woord met een Kerkslavisch element. Toen ik drie maanden geleden over de snelweg terugreed van Maastricht naar mijn geboorteplaats Weert veroorzaakte ik ter hoogte van Susteren

bijna brokken. Omdat ik me sinds kort aan de snelheidsbeperking van 120 km. per uur moest houden, had ik eindelijk de gelegenheid om eens om me heen te kijken en zowaar de teksten op verkeersborden te lezen. Plotseling doemde een bord op dat verwees naar een afslag voor een tankstation van het verkeerde merk. Op dat bord stond een woord dat mij dwong om het rempedaal onverantwoord abrupt in te trappen: *Swentibold!* Dat *Swenti-* leek verdacht veel op het Kerkslavische woord voor "heilig": *святъ* (vgl. Russ. *святой*, Tsjech. *svatý*, Servokr. *svet*, etc.). Als we een tankstation een *tópos* (Grieks voor "plaats") mogen noemen⁴, dan zouden we hier te maken hebben met een Kerkslavisch toponiem in Zuid-Limburg. Maar wie of wat is Swentibold?

Swentibold (in de vakliteratuur gewoonlijk als Zwentibold geschreven) was de onwettige zoon van de laatste Karolingische keizer Arnulf van Karinthië. Hij werd waarschijnlijk in 870 of 871 geboren; in ieder geval in een periode waarin zijn vader op goede voet stond met de Moravische prins Sventopolk (871-894, - zie onder). Deze Sventopolk was de vijandige neef van prins Rostislav van Moravië. (846-870), die slavisten kennen als de initiator van de slavenmissie van Cyrillus en Methodius (vanaf 863 tot de dood van Methodius in 885). Zwentibold was vanaf 895 tot zijn dood in 900 koning van het Lotharingse rijk dat zich in die tijd ongeveer uitstreekte vanaf het Meer van Genève

tot de Noordzee.⁵ Dat Arnulf een bastaard tot koning van Lotharingen heeft gemaakt, moeten we volgens de redemptorist J.A.F. Kronenburg in zijn *Neerlands Heiligen in de Middeleeuwen. I: Tijdens de Noormannen* (Amsterdam 1899) toeschrijven aan de grote voorliefde die de vader voor deze zoon koesterde, "want hij vond in den forsch gebouwden jongeling geheel zijn eigen karakter, al zijne kracht en al zijn moed, zijn strijd lust en edelmoedigheid terug" (1899: 116). Kronenburg zit duidelijk in zijn maag met "dien glorievollen titel" (idem) van "heilige" die de bollandisten⁶ aan Zwentibold gegeven hebben. In veel bronnen wordt hij immers als een rover afgeschilderd, die in de toenmalige gevoelige politieke verhoudingen de botte bijl hanteerde. Maar, "Zwentibold (...) heeft zich getoond als vele krijgslieden van zijne eeuw: vol moed, die gemakkelijk in overmoed ontaardt; vol drift, die opstuift en, zich zelf vergetend, tot het ongeoorloofde overslaat, maar dan ook spoedig berouw heeft, en zich steeds dieper vernedert naarmate hij dieper gevallen is; een ongedwongen natuur, in voortdurenden kamp met pas zich ontwikkelend katholicisme, waarbij ten slotte dit laatste met den palm der overwinning gaat strijken" (idem: 117). Hoe het ook zij, voor ons is momenteel van belang dat Zwentibold na diens dood op 13 augustus 900 volgens de legende begraven wordt in de abdijkerk van Susteren: "Voor deze heilige plaats had hij altijd eene bijzondere liefde gekoesterd (...). Als een Heilige is hij hier voortdurend in

eere gehouden (gewoonlijk onder de naam Sanderbout, -JS), en zijn gebeente en zijne kleederen werden er steeds als reliquieën bewaard. Vooral, zeggen de Bollandisten, wordt het hoofd van den H. koning Zwentibold hier vereerd; een der tanden uit dat hoofd, heeft, door het opleggen aan den ontstoken tand, ontelbare lieden op wonderdige wijze van de pijn bevrijd. Van de heugelijke ondervinding dezer weldaad kunnen zeer vele personen, die thans nog in leven zijn, zoowel geestelijken of kloosterlingen als wereldlingen, getuigenis afleggen" (idem: 125-126). In 1885 is er in een bisschoppelijk visitatierapport van de schatkamer van de abdijkerk sprake van "Sanctus Sanderboldus", en boven de afbeelding van Zwentibold op de Karel-schrijn in de Dom te Aken lezen we "ZENDEBOLDVS. REX. ROMANORI VMi".⁷ Enkele jaren geleden gaf hij zelfs zijn naam aan het ruilverkavelingsgebied rondom Susteren: "Het land van

Zwentibold".

MORAVISCHE PRINS

We weten nu al wie Zwentibold was en waarom juist in de buurt van Susteren een tankstation naar hem genoemd is. Hoe kwam hij echter aan een naam met een Kerkslavisch element erin?

Boven heb ik reeds vermeld dat Zwentibold geboren werd in een periode waarin zijn vader een goede verstandhouding had met de Moravische prins Sventopolk. Deze nu was de peetvader en ook de naamgever van Arnulfs onwettige zoon. Misschien had Zwentibold meer relaties in de Slavische wereld dan alleen een peetvader; men vermoedt dat zijn moeder (de concubine van keizer Arnulf) van Moravische afkomst was.⁸ Echter, de bewering van Van Ginneken in zijn eerder genoemd boek uit 1935, dat niet alleen Zwentibold, maar ook "zijn Slavische krijgsknechten" in Zuid-Limburg in de traditie voortleven, en dat hij "daar zoo goed als zeker een nieuwe kolonisatie van Moraviërs heeft ingebracht" (1935: 2, noot 3), gaat te ver: zij impliceert, voor zover ik weet, ten onrechte dat Zwentibold in zekere zin een Moraviër was.

De naam van de Moravische prins Sventopolk (Oudruss. *Святопълкъ*, Russ. *Святополк*, Tsjech. *Svatopluk*, Pools *wii tope-k*) bestaat uit twee elementen, die in het Kerkslavisch *свѣтъ* (vgl. Russ. *святой*) resp. *плькъ* ("leger, regiment"; vgl. Russ.

полк) luiden. De vertaling van deze naam door Vasmer⁹ als "een vroom (*благочестивое*) leger hebbende" vind ik niet erg waarschijnlijk. Het woord *свѣтъ* betekende vóór de kerstening van de Slavon in persoonsnamen immers niet zozeer "heilig" in de huidige zin des woords, maar veeleer "magisch, bovennatuurlijk, super-".¹⁰ Deze laatste betekenis is volgens mij in verbinding met *плькъ* in de voorchristelijke naam Sventopolk aanneemlijker: "een superleger hebbende". Gegeven het feit dat keizer Arnulf zijn zoon Zwentibold naar diens peetvader prins Sventopolk van Moravië genoemd heeft, zitten we met een probleem wat betreft de verklaring van de substitutie *-bold* voor *-polk*: *bold* is namelijk geen Slavisch substantief (zoals *плькъ*), maar een Germaans adjectief dat nauwelijks in verband gebracht kan worden met de betekenis "leger, regiment". Het betekent "stoutmoedig, onvervaard, dapper, dries" en is natuurlijk verwant met ons Nederlandse woord *boud* (Duits *bald* heeft de secundaire betekenis "spoedig" gekregen). Te meer omdat deze betekenis in de naam Zwentibold op zichzelf mij nogal vreemd lijkt ("de bovennatuurlijk stoutmoedige, de superdappere?"), denk ik dat we voor de vervanging van *-polk* door *-bold* niet een semantische verklaring, maar eerder een fonetische verklaring moeten zoeken. In feite is het tweede (zoals ook het eerste) element van Sventopolk niet vertaald; omdat het echter in klank sterk overeenkwam met het Germaanse *bold*, dat we in zeer veel persoonsnamen aantreffen

(vgl. bijv. Ndl. *Leopold*, *Radboud* en ook *Boudewijn*), werd het hiermee geïdentificeerd en ook als zodanig geschreven. Een dergelijke vervorming van een vreemd, onbekend woord, op een zodanige wijze dat het op een vertrouwd, inheems woord gaat lijken, noemen we in de taalkunde een *volksetymologie*. Kortom: *-bold* in Zwentibold is niet een Germaanse vertaling, maar een Germaanse verhaspeling (onder invloed van het adjectief *bold*) van *-polk* in Sventopolk.

Jos Schaeken

NOTEN

¹ J.G.M. Notten, *De Chinezen van Nederland. Opstellen over Limburgse Dialecten en een Bibliografie*, Valkenburg 1988 (Tweede, herziene druk).

² J. van Ginneken, *Ras en Taal Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, afd. letterkunde N.R. 36*, Amsterdam 1935.

³ J. Goossens, "Dutch Dialectology and Dutch Historical Grammar in the Work of N. van Wijk", *Nicolaas van Wijk (1880-1941). A Collection of Essays on his Life and Work* (= *Studies in Slavic and General Linguistics* 12), uitgegeven door B.M. Groen, J.P. Hinrichs en W.R. Vermeer, Amsterdam 1988: 43-62 (vooral pp. 54-56).

⁴ Over alles is wel eens geschreven,

en dus ook over de naamgeving aan tankstations. Zie: J.A. Huisman, "De autoweg als namengenerator", *Naamkunde* 3, 1971: 16-29 (vooral p. 28).

⁵ Over keizer Arnulf, koning Zwentibold en Lotharingen in het algemeen zie bijvoorbeeld: R. Parisot, *Le roy-aume de Lorraine sous les carolingiens (843-923)*, Paris 1898 (vooral pp. 515-556); C.A.A. Linssen, "Lotharingen 880-1106", *Algemene Geschiedenis der Nederlanden. I: Middeleeuwen*, Haarlem 1981: 305-353 (vooral pp. 312-316).

⁶ De bollandisten zijn een in Brussel gevestigde vereniging van jezuiteten die zich bezighouden met levensbeschrijvingen van heiligen. Deze vereniging werd in 1643 door Johannes Bolland gesticht. Over Zwentibold zie: M. Coens, "Saints et saintes honores a l'abbaye de Susteren dans l'ancien diocese de Liège", *Analecta Bollandiana* 80, 1962: 327-344.

⁷ Deze afbeelding is te vinden bij Linssen, o.c. (zie noot 5), 1981: 313.

⁸ Vgl. Parisot, o.c. (zie noot 5), 1898: 515, noot 2.

⁹ M. Фасмер (M. Vasmer), *Этимологический словарь русского языка, III (Муза-Сят)*, Москва 1987: 585 (Tweede druk).

¹⁰ Vgl. R. Jakobson, "Marginalia to Vasmer's Russian Etymological Dictionary (P-Я)", *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 1-2, 1959: 266-278 (vooral p. 269).